

Inledning

Sverige har skrivit under FN-konventionen om biologisk mångfald. Den säger att vi ska bevara den biologiska mångfalden, och använda den på ett hållbart och rättvist sätt. Arter som har funnits länge i Sverige ska bevaras i livskraftiga bestånd; det har riksdagen bestämt. Hur ska detta gå till – och vad får det kosta? Vissa tycker att vi i vårt rika land borde ha råd att låta alla arter finnas kvar, och att vi betalar en gammal skuld till naturen. Andra tycker att dagens svenska artbevarande går för långt och är för dyrt.

Utan natur – inga människor. Vi är helt beroende av den levande naturen med dess olika arter av växter, djur och andra organismer. Tillsammans är de den biologiska mångfalden. Men arterna överlever bara insatta i sina sammanhang, i sina livsmiljöer i ekosystemen. Eller som det står i förslaget till det nya miljömålet *Ett rikt växt- och djurliv*: ”Den biologiska mångfalden bevaras genom att arternas livsmiljöer och ekosystemens funktioner och processer värnas.”

Det här är alla överens om; här finns det ingen debatt. Däremot finns det debatt om vilka arter vi ska satsa på

i första hand i vårt land. Det finns också debatt om vad artbevarandet får kosta – i till exempel pengar, uteblivna bostäder och kanske störd nattsömn om man har en råkkoloni utanför fönstret.

Ovärderligt – men dyrt?

I slutet av april 2005 rapporterades det att fyra miljoner kronor satsas på en vandringsstrappa för den hotade fiskarten asp – i Fyrisån i centrala Uppsala. ”Vitryggig hackspett stoppar torvbrytning” var en tidningsrubrik vid samma tid. Markområden avsätts för skydd av arter och ekosystem. Det kostar en hel del pengar att bevara den biologiska mångfalden, och ibland blir det konflikter med andra intressen.

Men arter har också ett värde. I Svenska Dagbladet i september 2004 fanns det ett debattinlägg med rubriken ”Vilda vargar värda miljoner för Sverige”. Varg, älg och björn beskrivs som attraktioner som miljoner människor vill se, höra eller spåra i det fria. Och många är beredda att betala bra för det. Det skapas turism runt vargen som människor kan försörja sig på. Det finns forskare som försöker räkna ut vad enskilda arter betyder i pengar, till exempel nötskrikan som planterar ekollon (artikel på sidan 73). Flera forskare i boken skriver om ekosystemtjänster som har ett ekonomiskt värde för människan. Vad vore vi människor och vårt samhälle utan växternas fotosyntes eller nedbrytarnas arbete i jorden? Går det överhuvudtaget att värdera de här tjänsterna i pengar?

Formas har gjort den här boken för att visa på olika synsätt och spegla den debatt som finns kring biologisk mångfald och artbevarande. Sjutton av bokens kapitel är skrivna av forskare, och ett är skrivet av en tjänsteman på Naturvårdsverket. Dessutom kommer fyra intervjuade aktörer till tals – från lantbruk, skogsbruk, stadsplanering och miljörörelsen. Bokens kapitel är sorterade i tre avdelningar:

- Varför biologisk mångfald?
- Bevara arter – hur då?
- När intressen kolliderar

Miljardsatsning på biologisk mångfald

Sveriges sätt att uppfylla FN:s konvention om biologisk mångfald innebär bland annat att vi ska bevara alla i Sverige naturligt förekommande arter. Ambitionsnivån är hög och kostar mycket pengar. Svenska skattebetalare lägger ner stora pengar på att bevara den biologiska mångfalden, utslaget per invånare nästan 400 kronor om året. Därför måste vi ställa oss frågan om det är rimliga och riktiga åtgärder vi vidtar för att nå målen, skriver Johan Bodegård på Naturvårdsverket i bokens första kapitel.

Thomas Elmqvist och Jon Norberg på Institutionen för systemekologi vid Stockholms universitet skriver om klimatförändringar och hur de ritar om utbredningskartorna för många arter. Djur och växter flyttar längre norrut och högre upp i bergen när klimatet blir varmare.

Det är inte självklart var vi hittar olika arter i framtiden. Det blir svårare att tala om ”naturligt förekommande arter”, och begreppet utbredningsområde får en ny dimension. Naturen kommer att klara även stora klimatförändringar. Sårbara är däremot de naturens varor och tjänster som människan är beroende av, skriver de två författarna.

Varför biologisk mångfald?

Det finns många argument för att bevara biologisk mångfald: etiska, estetiska, ekologiska och kulturella. Och så tryggheten för framtiden. Frågan är om det också finns ekonomiska skäl. Gör arterna rentav ekonomisk nytta? Kapitlen i den här avdelningen av boken belyser olika aspekter.

Thomas Elmqvist skriver ett kapitel tillsammans med Kerstin Johannesson på Institutionen för marin ekologi och Tjärnö marinbiologiska laboratorium, Göteborgs universitet. Biologisk mångfald handlar inte bara om variation i arter, utan även om variation i gener och ekosystem. Om man vill få fram ett mått på hur skyddsvärt ett område är så räcker det inte att bara räkna antalet arter; man måste också titta på vilka arter det handlar om. Det är inte lätt att säga något om hur mycket biologisk mångfald som behövs, men flera arter i ett ekosystem gör systemet stabilare, skriver de två forskarna. Det räcker inte att skapa fler reservat. Vi måste se till att produktionen av mat, fibrer och

energi utnyttjar den biologiska mångfalden på ett hållbart sätt.

Matproduktion och biologisk mångfald hör ihop, menar Gunilla Almered Olsson vid Norges Teknisk Naturvetenskaplige Universitet i Trondheim. I vårt land har vi stora åkrar med samma gröda och liten biologisk mångfald. Måste åkermarken läggas för fåfot för att mångfalden ska bevaras? Nej, lösningen är att använda både åkrar och naturbetesmarker, skriver hon. På det sättet gynnas den biologiska mångfalden, och matproduktionen blir säkrare.

Arter kan inte fortleva i livskraftiga bestånd om deras livsmiljöer försvinner eller om de blir isolerade. Därför behöver vi bevara arternas livsmiljöer som en försäkring för att bibehålla ekosystemens funktion. Det skriver Margareta Ihse på Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi vid Stockholms universitet. Vår markanvändning gör att värdefulla biotoper minskar, fragmenteras och försvinner, och den ekologiska infrastrukturen slås sönder. Omedvetet utrotar vi liv när vi tar bort djurens och växternas livsmiljöer. En utrotad art är borta för evigt, för vi kan inte skapa liv. Tanklöst behandlar vi många av våra värdefulla ekosystem med korskärningsmetoden. Vi tar bort en liten bit i taget, i så tunna skivor att vi inte tycker att det gör någonting. Livets väv tunnas ut, och ekosystemens funktion blir osäker i framtiden.

Nötskrikan är värd sin vikt i guld, skriver national-ekonomen Tore Söderqvist. I Nationalstadsparken i Stockholm gömmer nötskrikor varje höst mängder av ekollon. De ”planterar” helt enkelt nya ekar. Troligen tycker folk att det är viktigt med ekar i parken. Men det skulle kosta mycket pengar om människor skulle göra nötskrikornas arbete. Fröspridningstjänsten värderas till 35 000 kronor per nötskrikepar. En nötskrika väger 170 gram, och priset på guld är 100 kronor per gram (i början av 2005). En liten räkneövning ger till resultat att nötskrikan är värd sin vikt i guld, åtminstone i Nationalstadsparken i Stockholm.

Vi bör utgå från att alla arter ska bevaras. Men det får inte vara en regel utan undantag, skriver nästa författare som är Petra Andersson på Filosofiska institutionen, Göteborgs universitet. Exempelvis kan en art som är till stor skada behöva utrotas. Skälen till artbevarande varierar. Ska vi gå efter artens mentala kapacitet, naturlighet eller popularitet? Mink, myskoxe och bergsgorilla får tjäna som exempel i hennes resonerande kapitel.

Människor tycker det är viktigt att skydda den biologiska mångfalden i närmiljön. Respekt för naturen, människans välbefinnande och människans överlevnad är tre viktiga skäl till det, skriver Maria Johansson på Miljöpsykologiska avdelningen vid Lunds tekniska högskola. Även om enskilda personer anser att de själva har ett visst ansvar så betraktar de ändå skyddet av biologisk mångfald som samhällets ansvar i första hand.

Den här avdelningen i boken avslutas med en intervju med Svenska Naturskyddsföreningens ordförande Mikael Karlsson. Biologisk mångfald behövs för människans skull, men andra arter har också sina egna inneboende värden, säger han. Människor trivs i variationsrikedom. Naturen ska vara rik som musik. Vi behöver också biologisk produktion för att få mediciner, mat och produkter från skogen. Mikael säger att debatten ibland har varit lite för kategorisk när det gäller artbevarande. Å ena sidan är det förenklat att säga att ”naturligt förekommande” arter ska bevaras i vårt land. Vad är naturligt? Det finns inga säkra svar. Vi måste diskutera vilken natur vi vill ha. Å andra sidan förekommer det osakliga påståenden som överdriver kostnaderna för naturvård och felaktigt påstår att naturvärden är ineffektiva.

Bevara arter – hur då?

Satsar svenska naturvård på fel arter? Frågan är felformulerad, tycker Ulf Gärdenfors på ArtDatabanken. Men han vill ändå bemöta den eftersom han vet att vissa anser det, bland annat Mårten Bendz i sitt kapitel i boken. Svensk naturvård handlar inte i första hand om kostsamma insatser för att rädda obskyra arter som lever på marginalen av sitt utbredningsområde. Det mesta handlar om att säkerställa fungerande ekosystem av tillräcklig utbredning så att deras biologiska värden kan bestå. Men vissa arter har trängts tillbaka kraftigt och kräver speciella insatser om vi ska lyckas behålla dem i Sverige.

Sveriges dyra felsatsning kan minska förtroendet för naturvården, skriver Mårten Bendz som är pensionerad som professor vid Växjö universitet. Han anser inte att vi ska lägga resurser på alla arter som finns i landet, utan i första hand på dem som är unika för vårt land. Dagens svenska bevarandestrategi är både dyr och ineffektiv, och gör markägarna frustrerade. Det är orimligt att vi satsar miljarder på lavar och skalbaggar som lever på yttersta gränsen av sina utbredningsområden samtidigt som vården av våra gamla inte fungerar, skriver han.

Bonden är en nyckelart som behövs för att bevara naturbetesmarkerna. Och naturbetesmarkerna är nyckeln till biologisk mångfald i jordbrukslandskapet. Bönderna själva är utrotningshotade, särskilt småbönderna som oftast har gårdarna med den rikaste biologiska mångfalden. Men Urban Emanuelsson, Centrum för biologisk mångfald i Uppsala, tror mycket på EU:s miljöstöd i stället för det produktionsbidrag som har funnits hittills. Vi bör anstränga oss hårt för att bevara arter, även om inte alla behövs för att ekosystemen ska fungera, anser han.

Caroline Trapp, tidigare ordförande i Lantbrukarnas Riksförbund, ser inte lika positivt på framtiden som Urban Emanuelsson. Naturbetesmarker är ett ekonomiskt dilemma, säger hon i intervjun. Om några år måste de löna sig utan bidrag till köttproduktion. Caroline tror att det behövs en storsatsning från samhällets sida för att betesmarkerna ska finnas kvar. En

kampanj för svenskt nöt- och lammkött vore det allra bästa. Lantbrukarna behöver också svar från forskarna: Hur viktigt är det att arterna finns kvar överallt? Det går inte att bevara arter till vilket pris som helst.

Nästa kapitel handlar om skogen. Naturvård är inte bara skydd av rödlistade arter, skriver Lena Gustafsson på Institutionen för naturvårdsbiologi vid Sveriges lantbruksuniversitet i Uppsala. Det är dags att uppmärksamma även andra aspekter på naturvård, till exempel naturtyper, friluftsliv och funktioner i ekosystem. De rödlistade arterna får för mycket uppmärksamhet idag. Ofta vet vi dessutom för lite om dem. Lena har själv i sin forskning visat att det finns förvånansvärt mycket av vissa rödlistade arter i skogsbrukets skogar.

Per Simonsson, skogsekolog inom skogsbolaget SCA, är inte särskilt imponerad av rödlistan. Den tar upp många arter som bara några få personer kan identifiera. Det gör att många rödlistade arter är vanligare än vi har trott. Men rödlistan revideras och blir allt bättre. Att bevara arter i skogen är mer en etisk fråga än en ekologisk, anser han. Av ekologiska skäl behövs inte alla arter överallt; skogen växer och producerar bra ändå. Däremot har vi ett etiskt ansvar både mot arterna i sig och mot kommande generationer.

Marinekologen Kerstin Johannesson skriver om havet. Det är svårt att motivera att vi skulle behöva skydda små arter av djuplevande marina djur som vi aldrig får

se och som få känner till att de överhuvudtaget finns. En del av dem är säkert viktiga som föda åt andra arter, men det finns många som inte har någon större betydelse. Men havets nyckelarter måste fungera. Och om vi skyddar de arter som behövs för att ekosystemet ska fungera så följer de övriga arterna med på köpet.

Det behövs acceptans från skattebetalarna som ska betala notan för en stor del av den biologiska mångfalden. Naturen nära staden kan fungera som ett skyltfönster och en reklampelare för arter, särskilt för ungdomar och invandrare som sällan är ute i naturen. Det skriver Malin Almstedt och Urban Emanuelsson på Centrum för biologisk mångfald i Uppsala. Genom att satsa på tätortsnära natur blir det lättare att bibehålla både biologisk mångfald och människors hälsa.

I en kommun handlar arbetet med biologisk mångfald inte bara om att bevara arter. Det är lika mycket en gestaltungsfråga, skriver Johanna Alkan Olsson på Lunds universitets centrum för studier av uthållig samhällsutveckling. Hon beskriver det nya idealet ”Rioparken” med anledning av arbete i Lunds kommun, där konventionen om biologisk mångfald tolkades för första gången på lokalplanet. Men vilka kommuninvånare är det som vill ha parker med högt gräs och multnande trädstockar?

Göran Bostedt, skogsekonom på Sveriges lantbruksuniversitet i Umeå, gör en samhällsekonomisk betraktelse.

Ekosystem är visserligen som aktieportföljer – stabilare ju fler arter eller aktier som ligger i dem. Men att bevara arter är ingen moraliskt överordnad verksamhet för ett samhälle. Den måste vägas mot andra behov. Precis som Noak måste samhället bestämma sig för vilka arter man ska satsa på. Det lönar sig att satsa på få och väl valda arter i stället för att sprida pengarna på alla hotade arter, enligt Göran Bostedt.

När intressen kolliderar

Går det att skapa bra miljö för fåglar genom att ställa i ordning nya områden som kompensation för områden som fåglarna förlorar när en järnväg dras fram? Ja, tror Christer Nilsson som är landskapsekolog vid Umeå universitet. Botniabanan byggs rakt genom två Natura 2000-områden i Umeälvens delta, där regeringen krävde kompensation för livsmiljöer och fåglar. Naturvårdsorganisationer och markägare är ändå inte nöjda. Christer Nilsson själv är kritisk mot ett anlagt vattenmagasin som kan dra till sig stora mängder fåglar och innebära en kollisionsrisk med flyget.

Kan en kris skapa kreativitet och kunskap och bli konstruktiv? Javisst, skriver Peter Schantz och presenterar ett exempel från ett område i Stockholm som efter en större konflikt blev vår första och hittills enda nationalstadspark. För att förutsättningarna ska bli bättre för den biologiska mångfalden behöver grundläggande maktförhållanden i samhället ändras. Medborgarna

bör få större inflytande på olika projekt, anser Peter Schantz. Han leder forskningsgruppen för rörelse, hälsa och miljö vid Idrottshögskolan i Stockholm och är dessutom vice ordförande i föreningen Haga-Brunnsvikens Vänner.

I kommuner finns det också en problematik som är omvänd den som Peter Schantz tar upp. Peter skriver om maktmissbruk som utövas av myndigheter. Men när det gäller frågor om biologisk mångfald är det lika uppenbart att en intellektuellt sett resursstark grupp har goda möjligheter att värna sina intressen med hjälp av argument om miljö och biologisk mångfald. Det går oftast att hitta någon rar liten art som ingen tidigare brytt sig om men som kan användas för att stjälp stora projekt. Att det inte är lätt att vara planerare idag visar intervjun med planeringsdirektör Carl-Johan Engström i Uppsala. Där har ett bostadsprojekt krympts på grund av en vattensalamander, och en skalbaggsart hotar att stoppa ett vägbygge som ska binda ihop en stadsdel med övriga staden för att öka hållbarheten. En hållbar stadsutveckling kan inte få styras av särintressen, säger Carl-Johan Engström i intervjun.

Boken avslutas med en ordlista och med tips på tidigare utkomna böcker i serien Formas Fokuserar.

Birgitta Johansson
Redaktör

Konventionen om biologisk mångfald

FN-konventionen om biologisk mångfald trädde i kraft 1993. Den har undertecknats av hela 189 länder, dock inte av USA. Övergripande mål för konventionen är 1) att bevara biologisk mångfald, 2) att använda mångfaldens beståndsdelar på ett hållbart sätt, och 3) att fördela avkastningen från användningen av genetiska resurser på ett rättvist sätt. Länderna har enats om ett etappmål som säger att till år 2010 ska den pågående utarmningen av biologisk mångfald ha bromsats avsevärt (läs mera på www.biodiv.org). Konventionen talar om ”mångfald inom arter, mellan arter och av ekosystem”. Den omfattar inte bara den vilda naturen, utan också miljöer och arter som brukas av människor, till exempel tamdjur och odlade växter.

Naturvårdsarbetet ska bedrivas utifrån ett ekosystemperspektiv. Det betyder att den biologiska mångfalden ska ses i ett landskapsperspektiv som inbegriper ekonomiska och sociala faktorer. Kunskaper om biologi och ekologi måste sättas in i ett samhällssammanhang och balanseras mot ekonomiska och sociala dimensioner av hållbarhet. Konventionen har därmed en politisk sprängkraft som andra naturvårdskonventioner saknar.